

DOI 10.52363/2414-5866-2023-2-31

УДК 351.82:620.91

*Тресков А.В., к.держ.упр., ННВЦ НУЦЗУ, м. Харків
ORCID: 0000-0001-9495-4806*

Treskov A., PhD of Public Administration, Doctoral Student of Training Research and Production Center of National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕНЕРГЕТИКИ ЧЕРЕЗ ВІЙНУ В УКРАЇНІ ТА НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ГЕОПОЛІТИКИ

GLOBAL ENERGY PROBLEMS BECAUSE OF THE WAR IN UKRAINE AND DIRECTIONS OF TRANSFORMATION OF ENERGY GEOPOLITIC

У статті охарактеризовано сучасний стан світової енергетики в умовах російської військової агресії проти України. Розглянуто особливості формування та реалізації енергетичної геополітики в сучасних умовах. Охарактеризовано проблеми та суперечності функціонування світових енергетичних ринків через війну в Україні. Визначено напрями трансформації енергетичної геополітики в умовах війни в Україні.

Ключові слова: *публічне управління та адміністрування, механізми державного управління, енергетика, державна енергетична політика, російська військова агресія, енергетична геополітика, енергетична зброя.*

The article describes the current state of global energy in the conditions of Russian military aggression in Ukraine. The peculiarities of the formation and implementation of energy geopolitics in modern conditions are considered. The problems and contradictions of the functioning of the world energy markets due to the war in Ukraine are characterized. The directions of the transformation of energy geopolitics in the conditions of the war in Ukraine are determined.

Key words: *state management mechanisms, energy, state energy policy, russian military aggression, energy geopolitics, energy weapons.*

Постановка проблеми. Початок 2022 р. ознаменувався російською військовою агресією проти України, яка спровокувала енергетичну кризу в світі через те, що країна-агресор перетворила енергетику на зброю. І використання енергетики, як зброї у вирішенні своїх політичних завдань країна-агресор сформувавши задовго до широкомасштабного вторгнення в Україну.

Так, ідею використання енергетичного важелю, як інструменту російського політичного впливу було відкрито зафіксовано ще у 2003 р. в Енергетич-

ній стратегії до 2020 р., в якій зазначається, що російський паливно-енергетичний комплекс «є базою розвитку економіки, інструментом здійснення внутрішньої та зовнішньої політики» [12].

Тому Суходоля О.М. небезпідставно вважає, що для країни-агресора енергетика завжди була інструментом політики, а не економіки. Така позиція, на його думку, чітко простежується у концептуальних напрацюваннях науковців, стратегічних документах у сфері національної безпеки й практичних діях різних інституцій з імплементації останніх. Протягом останніх десятиліть країна-агресор збагатила досвід використання енергетики, як політичної зброї і сформувала новий інструментарій її застосування у гібридному протистоянні із Заходом. Очевидно, робить висновок Суходоля О.М., це стало постійним джерелом формування ризиків стабільності життєдіяльності багатьох країн світу та потребує постійного моніторингу загроз нового типу, генерованих використанням енергетичної зброї [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду особливостей формування та реалізації енергетичної геополітики в умовах сучасних викликів та загроз, а також визначенні і характеристиці проблем та суперечностей функціонування світових енергетичних ринків присвятили свої наукові публікації такі вчені, як Зануда А., Калмиков О., Майстро С., Москалюк С., Суходоля О. та інші [3; 4; 5; 7; 12].

Однак чимало питань стосовно визначення напрямів трансформації енергетичної геополітики в умовах війни в Україні залишаються недостатньо дослідженими.

Постановка завдання. Метою статті є визначення напрямів трансформації енергетичної геополітики в умовах війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. В результаті російського вторгнення в Україну світова енергетика стрімко змінюється, і змінюється не на час, а на десятиліття, – переконаний голова Міжнародного енергетичного агентства (ІЕА) Ф. Біроль. При цьому, він зазначив, що заходи, які вживає влада у всьому світі у відповідь на кризу, обіцяють історичний рішучий поворот до більш чистої, доступної та безпечної енергосистеми майбутнього [5].

Це стало наслідком того факту, що російська агресія проти України та російська енергетична війна з Європою стали найсерйознішим потрясінням для світових енергетичних ринків за останні півстоліття з часів великої нафтової кризи 1970-х років, коли арабські країни запровадили ембарго проти Заходу. Саме тоді, для запобігання подібним кризам у майбутньому, країни-споживачі викопного палива розпочали власний видобуток нафти та природного газу, а щоб точніше прогнозувати попит та пропозицію енергоресурсів, створили Міжнародне енергетичне агентство.

Слід зазначити, що до 24 лютого 2022 р. країна-агресор була провідним світовим експортером енергоресурсів, однак внаслідок військової агресії проти України втратила свій найбільший ринок – Європу, до якої реалізовувалося

75% газового та 55% нафтового експорту [5].

Вважаючи, що суттєва залежність ЄС від імпорту викопних джерел енергії, зокрема природного газу, дозволить країні-агресору розділити країни ЄС, перешкоджаючи активно підтримувати Україну, ще у 2021 р. почалося обмеження поставок російського природного газу до ЄС, незважаючи на існуючі довгострокові контракти між російськими постачальниками та європейськими споживачами. В подальшому, після 24 лютого 2022 р., було посилено зазначену політику енергетичного шантажу, яка спровокувала суттєву кризу на європейських енергетичних ринках (наприклад, ціна на природний газ на голландському спотовому ринку TTF у серпні 2022 р. перевищила 300 євро / МВт-год у порівнянні з приблизно 20 євро / МВт-год у 2020 р). Це спричинило значне підвищення цін на енергоносії для домогосподарств і підприємств, створило суттєві економічні та соціальні проблеми в ЄС [1].

Тобто, багаторічне російське домінування на ринку природного газу ЄС призвело не лише до кількісної домінації, але і до того, що саме ціноутворення на європейському ринку стало надто чутливим до російського чинника. Зрештою, це призвело до того, що влітку 2022 р. ціни в ЄС на природний газ були в 7 разів вищими, ніж у США [3].

Пізніше, у січні 2023 р., Верховний представник Європейського Союзу із закордонних справ і політики безпеки Ж. Боррель зазначив, що «...російське вторгнення в Україну стало геополітичним землетрусом, яке спричинило серйозну енергетичну кризу в ЄС. Однак, Європейський Союз попри залежність від імпорту російського викопного палива, не піддався шантажу, заповнив прогалину та завершив важливі реформи, щоб прискорити енергетичний перехід, який матиме значний геополітичний вплив» [1].

Попри вищезазначену енергетичну кризу, держави-члени ЄС залишилися об'єднаними, рішуче підтримавши Україну, в тому числі в енергетичній сфері, запустивши у травні 2022 р. програму REPowerEU, за якою Європа має намір повністю позбутися від російської енергетичної залежності до 2030 року [1].

Так, відповідно до пропозицій Європейської комісії, держави-члени ЄС прийняли рішення накласти ембарго на російське вугілля з серпня 2022 р. і на російську нафту з грудня 2022 р. Тобто ЄС заборонив імпорт російської танкерної нафти та разом із G7 запровадив обмеження цін (не більше 60 доларів за барель). У цьому випадку, запровадження «стелі» цін на нафту спрямоване не на те, щоб взагалі усунути російську нафту з ринку, а на те, щоб зберегти її постачання до країн, що розвиваються, проте позбавити країну-агресора коштів на війну і убезпечити ринок нафти від різких цінових коливань.

Подібною є ситуація і з природним газом, а саме, після довгих дискусій (як і випадку з нафтою) країни ЄС домовилися про обмеження цін на газ на рівні 180 євро за мегават-годину (МВт*год). Цей інструмент запрацював з 1 лютого 2023 р., а цінові обмеження, розраховані на рік із варіантом продовження,

стали можливими з 15 лютого 2023 р. Його застосують, якщо ціни у контрактах, що укладаються на хабі Title Transfer Facility (ТТФ) у Нідерландах, перевищать 180 євро за МВт*год впродовж трьох днів поспіль [3].

Прем'єр-міністерка Італії Дж. Мелоні назвала погодження Євросоюзом «прайс-кепу» на російський газ «маленькою великою перемогою», а польський Прем'єр-міністр М. Моравецький – «..початком кінця можливості для росії та «газпрому» маніпулювати ринком» [3].

Країнам ЄС вдалося компенсувати нестачу російського природного газу переважно за рахунок зрідженого природного газу (ЗПГ) – природного газу, який охолоджують до рідкого стану, щоб зменшити його об'єм і полегшити транспортування. В подальшому, у місці призначення, зріджений природний газ знову перетворюють на газоподібну форму [2].

Як результат, ціна на природний газ на європейському спотовому ринку повернулася до рівня лютого 2022 р. перед російським вторгненням в Україну, а ціна на нафту повернулася до рівня січня 2022 р. Проте ціни на енергоносії залишаються високими, тому країнами ЄС було вирішено, зокрема, у 2023 р. спільно придбати 15% запасів природного газу 2022 р. та застосувати обмеження ціни на природний газ, який купується, щоб знизити надмірні очікування спекуляцій на цьому ринку [1].

Отже, за той час поки триває російська військова агресія проти України, країнам ЄС вдалося досягти значного прогресу у боротьбі з російським шантажем в енергетичній сфері шляхом: заборони імпорту російського вугілля; ембарго країн Євросоюзу на російську нафту, в тому числі через встановлення стелі цін на рівні 60 доларів за барель нафти; запровадження стабілізаційних заходів щодо газопостачання; планування спільних закупівель газу; будівництва нових LNG-терміналів для диверсифікації поставок енергоресурсів; заборони на імпорт російської нафти, що доставляється морем (доступними залишаються лише трубопровідні поставки). Це стало можливим завдяки солідарності та тісній співпраці держав-членів ЄС [4; 9; 11].

Внаслідок вищезазначених заходів, наприклад, у березні 2023 р. країни ЄС придбали всього 1,4 млн. т російських нафтопродуктів, що на 90% менше, ніж у середньому на місяць з 2019 по 2022 рр. (15,2 млн. т) [9].

І хоча загальний обсяг імпорту російської нафти до європейських країн не скоротився до нульового рівня завдяки виняткам із санкцій, що допускають обмежений імпорт нафти за певних умов, це стало значним успіхом ЄС у боротьбі з російським енергетичним шантажем.

Як йдеться у тематичній доповіді аналітичного підрозділу Economist, наразі Європа переорієнтовується на імпорт нафти із Перської затоки, звідки нині постачається 1,2 млн. барелів проти 0,5 млн. барелів на початку 2022 р., а також зі США, звідки поставки нафти збільшилися до рекордних 1,6 млн. барелів на день. Тобто, європейські країни шукають альтернативи російським енергоресурсам – від США до Алжиру та Катару, – а також будують нові стаціонарні тер-

мінали для прийняття зрідженого природного газу одночасно із закупівлею плавучих терміналів. Тому прогнозується, що вже до кінця 2023 р. у європейських портах працюватиме до 20% від усіх LNG-терміналів у світі [4].

Негативно вплинула російська військова агресія проти України не тільки на енергетичні ринки ЄС, а й на світову енергетику в цілому.

Тому не випадково, що країни «Великої сімки» (G7) схвалили механізм обмеження цін на російську нафту, який полягає в забороні надавати морські послуги судноплавним, страховим та перестраховальним компаніям щодо обслуговування вантажів російської нафти, її транспортування та страхування по всьому світу, якщо ціна нафти перевищуватиме певну «стелю» - *price cap*. Метою зазначеного механізму є скорочення доходів від експорту російських енергоресурсів та уникнення зростання цін на нафту, якщо припинення поставок призведе до тимчасового дефіциту палива на ринку. Такий механізм допоможе гарантувати подальше надходження енергоносіїв на ринок і водночас обмежувати російські прибутки [4; 8].

Також ведеться активна підготовча робота провідних держав світу щодо запровадження обмежень для російської атомної галузі: є відповідні рішення Великої Британії, США, Франції, Японії та Канади щодо утворення альянсу з метою витіснення держави-агресора зі світового ринку у цій сфері. Це надзвичайно важливо, що почалася глобальна обмежувальна робота щодо російської атомної галузі, адже ця галузь не лише генерує кошти для бюджету агресора, а й допомагає ставити в залежність інші держави, на території яких реалізуються нібито енергетичні атомні проекти. При цьому ЄС розглядає можливість запровадження в перспективі санкцій щодо відповідних обмежень в атомній енергетиці, а саме проти енергетичної корпорації «росатом» [10].

Більше того, зазначені процеси вже відбуваються. Так, 3 липня 2023 р. «росатом» припинив свою діяльність у Чехії: місцева філія цієї компанії виключена з комерційного реєстру, а її співробітники звільнилися. Раніше «росатом» подав заявку на участь у тендері на будівництво нового енергоблоку на АЕС Дуковани, проте уряд Чехії виключив його з тендеру після розкриття ролі російського головного розвідувального управління у вибуху складів боєприпасів у с. Врбетіці [13].

Війна в Україні спричинила реалізацію відповідних заходів і в США, які мають сприяти прискоренню енергетичного переходу, наприклад, за допомогою Закону про зниження інфляції (IRA). Цей закон ґрунтується на філософії, яка дещо відрізняється від тієї, яку реалізують країни ЄС, а саме не передбачає встановлення граничних цін на енергоресурси, а, в основному, орієнтований на запровадження державних субсидій для компаній, що виробляють товари в США з використанням екологічних технологій [1].

А, наприклад, Китай (найбільший у світі імпортер нафти, який отримує понад 70% поставок з-за кордону) для того щоб знизити свою залежність від

імпорту енергоресурсів, нарощує видобуток нафти та активно інвестує у глибоководне буріння. Прагнення до глибоководного буріння пов'язані з тим, що зростання споживання нафти збільшує залежність країни від імпортних енергоносіїв, в тому числі російських. Так, China National Offshore Oil Corp – одна з трьох найбільших державних нафтових компаній у Китаї, активно вкладає кошти у розробку технологій для глибоководного буріння [6].

Що ж стосується природного газу, то також слід зазначити, що в сучасних умовах зростання попиту на цей вид енергоносіїв в Китаї буде значно меншим ніж раніше. Тому Міжнародне енергетичне агентство не прогнозує збільшення попиту з боку Китаю та побудову ще одного російсько-китайського газопроводу (на що розраховувала країна-агресор) [5].

Долучилася до світових антиросійських санкцій в енергетичній сфері і Туреччина, яка з 1 грудня 2022 р. закрила протоки Босфор та Дарданелли для суден, що перевозять російську нафту без страхового покриття [4].

Отже, підсумовуючи вищезазначене, можна зазначити, що відмова Європи від російського вугілля та європейське ембарго на купівлю нафти та нафтопродуктів разом з обмеженнями постачання природного газу до ЄС призвели до тектонічних зрушень у світовій енергетиці. Експорт викопного російського палива вже ніколи не повернеться на рівень 2021 р. Попри те, що ЄС у відповідь на кризу розконсервував вугільні станції, що не сприяє скороченню викидів. Загалом ці зміни не сповільнили, а прискорили «зелену революцію» в енергетиці, впевнені експерти ІЕА.

Війна проти України назавжди позбавила країну-агресора статусу провідної енергетичної держави, наблизила кінець «золотого газового віку» (ще у 2011 р. Міжнародне енергетичне агентство пророкувало «золоте століття природного газу»), а потреби населення і промисловості, що зростають, в енергії будуть покриватися в основному за рахунок «зеленої» енергетики – насамперед вітряків і сонячних батарей. Саме такого висновку дійшло Міжнародне енергетичне агентство, на довгострокові прогнози якого спираються найбільші промислово розвинені країни Заходу [5].

Буде дуже складно росії і економічно, і технологічно, і політично компенсувати втрату європейського ринку, – впевнений глава Міжнародного енергетичного агентства Ф. Біроль. Тому видобуток і експорт російських нафти і природного газу найближчими роками знижуватимуться, а росія відіграватиме набагато меншу роль у світовій енергетиці і до 2030 р. втратить близько 1 трлн. доларів експортних доходів, підрахувало ІЕА [5].

Якщо всі взяті на сьогоднішній день зобов'язання будуть виконані, до 2030 р. вкладення в чисту енергетику збільшаться до 2 трлн. доларів на рік, що в 1,5 рази більше за поточні інвестиції. Попит на всі види викопного палива перестане зростати або скоротиться, прогнозує ІЕА. Споживання вугілля почне знижуватися вже протягом найближчих кількох років, попит на природний газ стабілізується до кінця десятиліття, а перехід на електромобілі призведе до то-

го, що попит на нафту почне скорочуватися в середині 2030-х років, – йдеться у звіті [5].

Отже, росія усвідомлено застосовує свій паливно-енергетичний комплекс, як інструмент реалізації власних геополітичних інтересів, як енергетичну зброю в геополітичному протиборстві та інструмент розширення сфери впливу на світовій арені [12].

Саме тому, чим менша залежність країн світу від російських енергоресурсів (нафти, природного газу, атомної енергетики) тим безпечнішим буде світ, який має один раз заплатити цю ціну – відмова від російських енергоресурсів (особливо в сучасних умовах, коли триває війна в Україні). Для вирішення цих питань необхідні радикальні зміни в світовій енергетичній системі, пошук нових джерел енергії, реалізація «зеленого переходу» [7]. Оскільки енергетична система є надзвичайно складною, а попит на енергоносії продовжує зростати, подальші зміни потребуватимуть суттєвих спільних зусиль країн світу, формування та реалізації відповідної енергетичної геополітики.

Висновки. Таким чином, російська військова агресія проти України, енергетична кризи і їх економічні та соціальні наслідки залишатимуться ключовими для світу в сучасних умовах. Тому провідні країни світу продовжують підтримувати Україну та продовжують протистояти російській енергетиці, як зброї шляхом прискорення декарбонізації економіки. Це потребує тісної співпраці всіх партнерів (в тому числі України) для стабілізації глобальних енергетичних ринків в умовах російської військової агресії проти України з метою протистояння можливим негативним наслідкам для цієї сфери.

Подальше формування та реалізація відповідної енергетичної геополітики, спрямованою на подальший сталий розвиток світових енергетичних ринків в умовах війни в Україні є важливою складовою вирішення існуючих проблем сучасності, забезпечення глобальної безпеки у всіх її аспектах та досягнення глобальних цілей сталого розвитку. Тому врахування існуючих викликів сьогодення, пов'язаних з війною в Україні має бути обов'язковим чинником при обґрунтуванні напрямів трансформації енергетичної геополітики, як важливої складової забезпечення сталого розвитку цивілізації в довгостроковій перспективі, що й буде предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Боррель Ж. Рік війни та енергетична і кліматична кризи. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/_uk?s=232.
2. Дженні Гілл. Як Німеччина у рекордні терміни позбулася залежності від російського газу. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63734303>.
3. Зануда А. Чи навчився світ протидіяти енергетичній зброї кремля.

URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64008303>.

4. Зануда А. Ембарго на російську нафту: як санкції проти росії змінюють світовий ринок і що буде далі. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63746411>.

5. Калмиков О. Нафтогазовий занепад росії. Як війна проти України змінила майбутнє світової енергетики. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-63417393>.

6. Китай нарощує видобуток нафти, щоб знизити залежність від імпорту, - Bloomberg. URL: https://ria-m.tv/ua/news/321870/kitay_naroshue_vidobutok_nafti_schob_zniziti_zaleznist_vid_importu_bloomberg.html.

7. Майстро С.В., Москалюк С.В. Механізми реалізації державної енергетичної політики : теоретико-методичні засади // Ефективність державного управління [Текст] : зб. наук. пр. ЛПІДУ НАДУ при Президентові України. – Вип. 2(59) / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А.В. Ліпенцева. – Львів : ЛПІДУ НАДУ, 2019. – С. 96 – 107.

8. МЕА: росія програла енергетичну війну. URL: <https://newsyou.info/2023/05/mea-rosiya-prograla-energetichnu-vijnu>.

9. Постачання російської нафти до Євросоюзу обвалилися. URL: <https://internetua.com/postacsannya-rosiiskoyi-nafti-do-yevrosouazu-obvalilisya>.

10. росія будь-яку галузь енергетики розглядає у якості зброї – Зеленський. URL: <https://kosatka.media/category/elektroenergiya/news/rosiya-bud-yaku-galuz-energetiki-rozglydaye-u-yakosti-zbroji-zelenskiy>.

11. Солідарність Європи є вирішальною для підтримки України. URL: <https://www.mev.gov.ua/novyna/solidarnist-yevropy-ye-vyrishalnoyu-dlya-pidtrymky-ukrayiny-yaroslav-demchenkov>.

12. Суходоля О. М. Енергетична зброя у геополітичній стратегії росії : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2020. 128 с.

13. росатом припинив свою діяльність в Чехії. URL: <https://espresso.tv/rosatom-pripiniv-svoyu-diyalnist-v-chekhii>.

References:

1. Borrel J. The year of war and the energy and climate crisis. [Rik viyny ta enerhetychna i klimatychna kryzy]. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/_uk?s=232. [in Ukrainian].

2. Jenny Gill. How Germany got rid of dependence on russian gas in record time. [Yak Nimechchyna u rekordni termyny pozbulasya zalezhnosti vid rosiys'koho hazu]. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63734303>. [in Ukrainian].

3. Zanuda A. Has the world learned to counter the energy weapons of the kremlin. [Chy navchyvsvya svit protydiyaty enerhetychniy zbroyi kremlya]. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64008303>. [in Ukrainian].

4. Zanuda A. Embargo on russian oil: how sanctions against russia are chang-

ing the world market and what will happen next. [Embarho na rosiys'ku naftu: yak sanktsiyi proty rosiyi zminyuyut' svitovyy rynok i shcho bude dali]. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63746411>. [in Ukrainian].

5. Kalmykov O. Oil and gas decline of russia. How the war against Ukraine changed the future of global energy. [Naftohazovyy zanepad rosiyi. Yak viyna proty Ukrayiny zminyla maybutnye svitovoyi enerhetyky]. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-63417393>. [in Ukrainian].

6. China is increasing oil production to reduce dependence on imports - Bloomberg. [Kytay naroshchuye vydobutok nafty, shchob znyzyty zalezhnist' vid importu, - Bloomberg]. URL: https://ria-m.tv/ua/news/321870/kitay_naroshchue_vid-obutok_nafti_schob_zniziti_zalezhnist_vid_importu_bloomberg.html. [in Ukrainian].

7. Maistro S., Moskalyuk S. Mechanisms of implementation of state energy policy: theoretical and methodological foundations. [Mekhanizmy realizatsiyi derzhavnoyi enerhetychnoyi polityky : teoretyko-metodychni zasady]. *Effectiveness of state management [Text]: coll. of science Ave. of the LRIPA NAPA under the President of Ukraine*. Issue 2(59) / in general ed. member-cor. National Academy of Sciences of Ukraine V. Zahorskyi, Assoc. A. Lipentseva. Lviv: LRIDU NADU, 2019. P. 96 – 107. [in Ukrainian].

8. IEA: russia has lost the energy war. [MEA: rosiya prohrala enerhetychnu viynu]. URL: <https://newsyou.info/2023/05/mea-rosiya-prograla-energetichnu-vijnu>. [in Ukrainian].

9. The supply of russian oil to the European Union collapsed. [Postachannya rosiys'koyi nafty do Yevrosoyuzu obvalylsya]. URL: <https://internetua.com/postacsannya-rosiiskoyi-nafti-do-yevrosouazu-obvalilysya>. [in Ukrainian].

10. russia considers any branch of energy as a weapon - Zelenskyi. [rosiya bud'-yaku haluz' enerhetyky roz'hlyadaye u yakosti zbroyi – Zelens'kyy]. URL: <https://kosatka.media/category/elektroenergiya/news/rosiya-bud-yaku-galuz-energetiki-rozglyadaye-u-yakosti-zbroji-zelenskiy>. [in Ukrainian].

11. European solidarity is crucial for supporting Ukraine. [Solidarnist' Yevropy ye vyrishal'noyu dlya pidtrymky Ukrayiny]. URL: <https://www.mev.gov.ua/novyna/solidarnist-yevropy-ye-vyrishalnoyu-dlya-pidtrymky-ukrayiny-yaroslav-demchenkov>. [in Ukrainian].

12. Suhodolya O. M. Energy weapons in the geopolitical strategy of russia : analytical report. [Enerhetychna zbroya u heopolitychniy stratehiyi rosiyi : analitichna dopovid']. Kyiv: NISD, 2020. 128 p. [in Ukrainian].

13. rosatom stopped its activities in the Czech Republic. [rosatom pryprynyv svoyu diyal'nist' v Chekhiy]. URL: <https://espreso.tv/rosatom-pripiniv-svoyu-diyalnist-v-chekhii>. [in Ukrainian].